

Cees den Heyer

De veldrede in het evangelie volgens Lucas

In het zesde hoofdstuk van het Lucas-evangelie houdt Jezus een redevoering die bekend staat als de *veldrede*. Waarover gaat deze rede, en welke rol vervult ze in dit evangelie? Zijn er verschillen en/of verbanden met de *bergrede*? Genoeg vragen om ons te verdiepen in Lucas 6,17-49.

In het begin van het evangelie volgens Matteüs is een lange redevoering van Jezus te vinden die heel beroemd geworden is. De inleiding bracht kerkvader Augustinus er al toe te spreken over de *bergrede*:

Toen hij (= Jezus) de mensenmassa zag, ging hij de berg op. Daar ging hij zitten met zijn leerlingen om zich heen. Hij nam het woord en onderrichtte hen (Matteüs 5,1-2).

Velen, zowel binnen als buiten de kerk, noemen de lange toespraak van Jezus die dan volgt, het absolute hoogtepunt van het gehele Nieuwe Testament.

Minder bekend is dat het evangelie volgens Lucas een soortgelijke toespraak van Jezus bevat. In de wetenschappelijke literatuur is het gebruikelijk deze verzameling uitspraken van Jezus aan te duiden met de term *veldrede*. Net als bij de *bergrede* is deze naam het directe gevolg van de situatieschets in de inleiding:

Toen hij (= Jezus) met hen (= de twaalf leerlingen) de berg was afgedaald, bleef hij staan op een plaats waar het vlak was. Daar had een groot aantal van zijn leerlingen zich verzameld, evenals een menigte mensen uit heel Judea en Jeruzalem en uit de kuststreek van Tyrus en Sidon. Ze waren gekomen om naar hem te luisteren en zich van hun ziekten te laten genezen; ook degenen die gekweld werden door onreine geesten, werden genezen, en de hele menigte probeerde hem aan te raken, want er ging een kracht van hem uit die allen genas (Lucas 6,17-19).

Een vergelijking

Wie *bergrede* en *veldrede* naast elkaar legt, ontdekt al snel dat de twee redevoeringen weliswaar een zekere verwantschap met elkaar vertonen, maar op tal van punten ook aanzienlijk van elkaar verschillen. Om te beginnen is er een opvallend verschil in lengte: de *veldrede* is veel korter dan de *bergrede*. Terwijl de *veldrede* beperkt blijft tot een gedeelte van één hoofdstuk (Lucas 6,17-49), omvat de *bergrede* in het evangelie volgens Matteüs niet minder dan een drietal hoofdstukken (Matteüs 5-7). Daarentegen besteedt Lucas meer ruimte aan de inleiding op de woorden van Jezus dan Matteüs. De laatstgenoemde beperkt zich tot het onderwijs dat Jezus in de *bergrede* aan zijn leerlingen geeft. Lucas plaatst het in een breder perspectief: Jezus onderwijst niet alleen zijn leerlingen, maar ook andere mensen die van heinde en verre komen (tot die belangstellenden behoren zelfs niet-joden). Bovendien onderstreept Lucas dat Jezus in staat is mensen van hun ziekten en kwalen te genezen.

De talrijke verschillen tussen *bergrede* en *veldrede* roepen vragen op. Waar bevond Jezus zich toen hij deze woorden uitsprak? En wat heeft hij precies gezegd? Het is begrijpelijk dat deze vragen gesteld worden. In de maatschappij waarin wij nu leven, wordt grote waarde gehecht aan historische betrouwbaarheid. Wat is er gebeurd? We doen ons uiterste best om het verleden zo volledig mogelijk te reconstrueren. De evangelisten zijn geen kinderen van onze tijd. Zij leefden in een andere cultuur en onder andere omstandigheden. Zij waren geen ooggetuigen van het optreden van Jezus, maar schreven minstens een halve eeuw na zijn kruisiging. Hun bronnen beperkten zich tot verhalen die in de christelijke gemeente werden overgeleverd. In die tijd was het niet mogelijk te controleren of die overlevering de toets van de historische kritiek zou kunnen doorstaan. Evangelisten waren geen biografen in de moderne zin van het woord. Hun interesse ligt niet op het terrein van het verleden. Zij hebben het doel hun lezers te informeren over de betekenis van Jezus' woorden en daden. Omdat het publiek waar-

De bergrede, Evangeliarium van Otto III, München, Bayerische Staatsbibliothek

toe zij zich richten, verschillend is, verschillen de evangeliën ook van elkaar. Dat geldt dus ook voor de bergrede en de veldrede.

De hooggeachte Theofilus

Matteüs streefde ernaar in de bergrede een volledige samenvatting te geven van het onderwijs van Jezus. Lucas heeft zijn evangelie op een andere wijze opgebouwd. Dat heeft onder meer tot gevolg dat sommige uitspraken van Jezus die Matteüs in de bergrede heeft opgenomen, in het evangelie volgens Lucas buiten de veldrede een plaats hebben gekregen. Ter illustratie geef ik één voorbeeld.

Beide evangelisten zijn weloverwogen te werk gegaan. Daarover is geen twijfel mogelijk. De bergrede is door Matteüs zorgvuldig gestructureerd. Met als gevolg dat precies in het centrum van de gehele rede het gebed ter sprake wordt gebracht: het Onze Vader is de kern, het hart van de rede (Matteüs 6,9-13). In de veldrede ontbreekt echter het Onze Vader. Dat betekent niet dat Lucas het gebed niet

zou kennen. Hij heeft het – zij het in een kortere versie – in een totaal andere context geplaatst (Lucas 11,1-4). Het bewijst eens te meer dat Matteüs en Lucas niet hetzelfde publiek voor ogen hebben gehad. Matteüs schreef voor joden. Mannen en vrouwen die zijn opgegroeid in een religieuze cultuur waarin het gebed een belangrijke plaats heeft gekregen. Nu zij volgelingen van Jezus zijn geworden, is er op dat punt in feite niets veranderd. Zij worden alleen gewaarschuwd voor uiterlijk vertoon en onnodige omhaal van woorden. Lucas richt zich tot een niet-joodse lezer die in een andere religieuze cultuur is opgegroeid en niet of minder bekend is met het gebruik dagelijks te bidden. Daarom staat in zijn evangelie het Onze Vader als het antwoord van Jezus op de vraag van zijn leerlingen: ‘Heer, leer ons bidden.’

Lucas schrijft zijn evangelie niet voor een gemeente, maar richt zich nadrukkelijk tot een persoon: ‘de hooggeachte Theofilus’ (Lucas 1,1-4). Over diens identiteit is verder weinig tot niets met zekerheid te zeggen. Vermoedelijk was hij een invloedrijk man,

en zal hij tot de kleine groep rijken behoord hebben. Kortom, een heer van stand. Aannemelijk lijkt dat Lucas hem gekend heeft en het als zijn taak zag hem zo volledig mogelijk te informeren over de boodschap van Jezus. Dit specifieke adres van het evangelie heeft consequenties voor de inhoud. Daarom legt Lucas andere accenten dan Matteüs. De laatstgenoemde is van joodsen huize, een schriftgeleerde (Matteüs 13,52), die voor een joods publiek schreef, terwijl Lucas uit de Griekse wereld afkomstig is en de boodschap van Jezus zo onder woorden moet brengen dat ook een welgestelde Griek erdoor geïnspireerd wordt.

De berg

In de inleiding van zowel de bergrede als de veldrede wordt de aandacht gevestigd op 'de berg': Jezus klimt de berg op (Matteüs) of hij daalt ervan af (Lucas). Welke berg bedoeld wordt, blijft onduidelijk en doet ook niet ter zake. De lezer behoeft geen atlas of landkaart te raadplegen. Geografische kennis helpt hem niet verder de betekenis op het spoor te komen. Met 'de berg' wordt door beide auteurs niet gedacht aan een bepaalde, concrete berg ergens in het joodse land. In hun gedachtewereld speelt de symbolische betekenis de hoofdrol. Het is in dit verband ook mogelijk te spreken over de 'theologische' betekenis van het begrip 'berg'.

Matteüs wil zijn joodse lezers ervan overtuigen dat de betekenis van Jezus duidelijk wordt wanneer zijn daden en woorden geïnterpreteerd worden in het licht van Wet en Profeten. Kort samengevat ziet hij Jezus in de allereerste plaats als de vervulling van de Schrift. Ter verduidelijking geef ik één voorbeeld. In het geboorteverhaal zegt de engel tegen Jozef: 'Dit alles is gebeurd, opdat in vervulling zou gaan wat bij monde van de profeet door de Heer is gezegd: 'De maagd zal zwanger zijn en een zoon baren, en men zal hem de naam Immanuël geven' (Matteüs 1,22-23).

Ook wanneer Matteüs over 'de berg' schrijft, kunnen zijn lezers niets anders doen dan te rade te gaan in de joodse Bijbel, in Wet en Profeten. In het exo-

duisverhaal over de berg Sinai vinden we de zinsnede: 'Mozes ging de berg op' (Exodus 19,3). Matteüs tekent Jezus bewust als de nieuwe Mozes die op de berg zijn interpretatie van de geboden uit de Tora geeft aan zijn leerlingen. Dat benadrukt hij door een zinsnede die zesmaal voorkomt: 'Jullie hebben gehoord dat destijds tegen het volk is gezegd ... en ik zeg zelf' (Matteüs 5,21-48).

Ook Lucas schrijft over 'de berg'. Uit zijn beide bijbelboeken – evangelie en Handelingen – valt af te leiden dat hij ondanks zijn Griekse achtergrond absoluut niet onbekend is met de joodse Bijbel. Hij citeert er zelfs veelvuldig uit. Maar dat wil niet zeggen dat Theofilus over dezelfde kennis van zaken beschikt. Lucas houdt rekening met zijn lezer. Hij gebruikt hetzelfde beeld van 'de berg', maar geeft het doelbewust een andere invulling. Dat kon hij doen doordat in de gehele oudoosterse wereld bergen een religieuze betekenis hadden. In de mythologie van de Griekse godsdienst wordt de berg Olympus genoemd als de woonplaats van Zeus en zijn goddelijke metgezellen. Soms dalen de goden en godinnen af naar de wereld van gewone mensen. Het lijkt mij niet gewaagd te veronderstellen dat de inleiding van de veldrede in dat licht moet worden gelezen. Lucas tracht Theofilus duidelijk te maken dat Jezus 'van boven' komt en op een vlakke plaats te midden van talloze mensen gaat staan. Dat zijn komst werkelijk een zegen is voor de mensen, blijkt niet alleen uit zijn woorden, maar ook uit zijn daden.

Het is daarbij veelzeggend dat Lucas de kring van mensen aanzienlijk uitbreidt. Er staan niet alleen leerlingen en inwoners uit Judea en Jeruzalem, maar ook bewoners van de kuststreken van Tyrus en Sidon. Dat ook zij genoemd worden, is typerend voor de evangelist Lucas. Hij beklemtoont dat Jezus de grens tussen joden en niet-joden radicaal doorbreekt. Wanneer Lucas aan het begin van het boek Handelingen vertelt over de hemelvaart van Jezus, laat hij hem afscheid nemen van zijn leerlingen met de volgende woorden: 'Maar wanneer de heilige Geest over jullie komt, zullen jullie kracht ontvangen

Rembrandt van Rijn, Jezus predikend (de Honderd gulden prent), omstreeks 1643/1649. Rembrandt laat hier in het midden of het de berg- of de veldrede betreft

en van mij getuigen in Jeruzalem, in heel Judea en Samaria, tot aan de uiteinden van de aarde' (Handelingen 1,8).

Arm en rijk

In het evangelie volgens Lucas worden grenzen overschreden. De auteur weet wat hij wil. Zijn doel is de hooggeachte Theofilus te overtuigen van de betekenis van Jezus voor iemand die niet in de joodse traditie geworteld is en die behoort tot de bevoorrechte maatschappelijke klasse van welgestelde burgers. Lucas kent die mensen maar al te goed. Hij maakt zelf van jongs af aan deel uit van die kringen.

De evangelist is een creatief man geweest. Hij schrikt er niet voor terug het evangelie op tal van punten ingrijpend te veranderen. Ik geef een voor-

beeld. In de evangeliën volgens Marcus en Matteüs zijn verzamelingen gelijkenissen te vinden (Marcus 4 en Matteüs 13). Jezus was een verhalenverteller. Net als veel joodse schriftgeleerden hield hij ervan zijn boodschap te verduidelijken door middel van door-denkertjes, vergelijkingen met het leven van alledag. In de beide eerdergenoemde evangeliën gebruikt Jezus bij voorkeur gelijkenissen die op een of andere manier betrekking hebben op het boerenbedrijf. Hij vergelijkt het koninkrijk van God met een zaaier, met mosterdzaad en met zaad dat vanzelf groeit. Mannen en vrouwen in het landelijke Galilea zullen met plezier geluisterd hebben en er weinig moeite mee hebben gehad de bedoeling te begrijpen.

Lucas beweegt zich in een andere wereld dan Jezus. De Griek schrijft voor de welgestelde Theofilus. Om die reden creëert de evangelist andere verhalen, ge-

lijkenissen waarin rijke mannen centraal staan, rijke mannen en hun problemen. Theofilus zal moeiteloos zichzelf en zijn vrienden herkend hebben in die korte verhalen: een zakenman die onderweg overvallen en beroofd wordt (Lucas 10,30-37); een zoon van een welgesteld man die zijn erfenis verspeelt (Lucas 15,11-32); een frauderende rentmeester (Lucas 16,1-9); een rijk man die geen oog heeft voor de arme Lazarus (Lucas 16,19-31). Het is een wereld waarin geld, aanzien en macht de hoofdrol spelen. De landelijke sfeer van Galilea lijkt ver weg. De lezer proeft iets van de sfeer van de grote stad, ergens in Griekenland of Klein-Azië, met grote sloppenwijken voor de kansarmen en indrukwekkende villa's van de kleine elite die in weelde baadt.

Matteüs trekt een grens tussen joden en niet-joden. Hij gaat er in principe vanuit dat Jezus gezonden is 'tot de verloren schapen van het huis Israëls' (Matteüs 15,24). Aan het slot van het evangelie komen de niet-joden – de volken – ter sprake (Matteüs 28,16-20). Voor Lucas is het onderscheid tussen joden en niet-joden niet fundamenteel. De evangelist met zijn Griekse achtergrond constateert dat de boodschap van Jezus impliceert dat er een andere grens in de maatschappij getrokken is, die opgeheven dient te worden: het onderscheid tussen arm en rijk.

De veldrede in het evangelie volgens Lucas levert het overtuigende bewijs dat het probleem van arm en rijk van essentiële betekenis geacht moet worden. De woorden die uit de pen van de evangelist zijn gevloeid, laten geen enkele ruimte voor misverstand. Onmiddellijk na de inleiding volgt als een klarenstoot: 'Gelukkig jullie die arm zijn, want van jullie is het koninkrijk van God' (Lucas 6,20). De vergelijking met de bergrede leert dat Matteüs van mening is dat Jezus zich minder onduidelijk heeft uitgelaten: 'Gelukkig wie nederig van hart zijn, want voor hen is het koninkrijk van de

hemel' (Matteüs 5,3). Ik citeer de Nieuwe Bijbelvertaling, waarin ervoor gekozen is de moeilijk te begrijpen uitdrukking 'armen van geest' weer te geven door 'nederig van hart'. Dat is een interpretatie die ik verdedigbaar acht, maar het verband tussen bergrede en veldrede wordt zo minder herkenbaar.

Partijganger van de armen?

Zowel de bergrede als de veldrede begint met zaligsprekingen. In moderne vertalingen wordt het woord 'zalig' veelal vervangen door 'gelukkig'. Opnieuw is sprake van overeenkomsten en verschillen tussen Matteüs en Lucas. De bergrede kent een achttal zaligsprekingen, terwijl in de veldrede slechts viermaal het woord 'gelukkig' wordt gebruikt. Het bijzondere van de tekst van Lucas is echter dat hij op de vier zaligsprekingen een zelfde aantal spreuken laat volgen die beginnen met de waarschuwing 'maar wee jullie ...'. Eerder schreef ik dat Matteüs zijn bergrede zorgvuldig heeft opgebouwd. Dat kan ook van de veldrede van Lucas worden gezegd: viermaal 'gelukkig' correspondeert volledig met viermaal 'wee jullie'. Ik citeer de eerste van de vier: 'Gelukkig jullie die arm zijn, want van jullie is het koninkrijk van God' ... 'Maar wee jullie die rijk zijn, jullie hebben je deel al gehad' (Lucas 6,20-24).

Het belang dat Lucas aan deze waarschuwing hecht, blijkt uit het feit dat diezelfde gedachte ook in de gelijkenis van de rijke man en de arme Lazarus terugkeert. De

egoïstische rijkaard die tijdens zijn leven geen aandacht kon opbrengen voor het tragische lot van de arme bedelaar voor zijn deur, krijgt na zijn dood te horen: 'Kind, bedenk wel dat jij je deel van het goede al tijdens je leven hebt ontvangen, terwijl Lazarus niets dan ongeluk heeft gekend; nu vindt hij hier troost, maar lijd jij pijn' (Lucas 16,25).

De radicaliteit van het evangelie volgens Lucas doet

*De woorden die uit de pen
van de evangelist zijn gevloeid,
laten geen ruimte voor misverstand*

de vraag rijzen naar de betekenis van Jezus' boodschap voor rijke mannen en vrouwen. Arme mensen – zoals de bedelaar Lazarus in de gelijkenis – worden door Jezus zonder enige terughoudendheid of beperking zalig gesproken, want voor deze kansarmen is het koninkrijk van God. Rijken komen er niet aan te pas. Moet de conclusie derhalve luiden dat Jezus onvoorwaardelijk kiest voor de armen? Op grond van de veldrede kan op die vraag slechts een bevestigend antwoord worden gegeven. Zal er dan voor welgestelde mensen geen plaats zijn in het koninkrijk van God? Om die reden wordt het evangelie volgens Lucas in de exegetische literatuur soms getypeerd als het evangelie voor de armen. Zonder aan die strekking van het evangelie iets te willen afdoen ben ik toch van mening dat hiermee de visie van Lucas op de boodschap van Jezus nog onvoldoende in kaart is gebracht.

Kan ook een rijke zalig worden?

Lucas schreef voor de hooggeachte Theofilus, een invloedrijke, welgestelde Griek met rijke vrienden en zakelijke belangen. Het specifieke adres bepaalt de inhoud van de boodschap. Het evangelie van Jezus is meer dan een interessant, boeiend verhaal waarvan vrijblijvend kennisgenomen kan worden. Het bevat een emotionele oproep aan de – rijke en welgestelde – lezer zijn leven ingrijpend te veranderen.

De veldrede die Lucas zorgvuldig heeft samengesteld, functioneert als sleutel tot de kern van het gehele evangelie. Traditionele rolpatronen worden radicaal doorbroken. Dat blijkt onder meer uit de volgende tekst: 'En bedenk wel: er zijn laatsten die de eersten zullen zijn, en er zijn eersten die de laatsten zullen zijn' (Lucas 13,30). Dergelijke uitspraken zijn ook in andere evangeliën te lezen (zie Marcus 10,31), maar Lucas plaatst het woord uitdrukkelijk in de context van de tegenstelling tussen arm en rijk. De evangelist weet waarover hij spreekt. Hij is geen buitenstaander, maar zijn eigen betrokkenheid is in het geding: 'Wat is het moeilijk voor rijken om het koninkrijk van God binnen te gaan. Het is gemakke-

lijker voor een kameel om door het oog van een naald te gaan dan voor een rijke om het koninkrijk van God binnen te gaan' (Lucas 18,24-25).

Lucas is ondanks alles hoopvol. Mensen kunnen veranderen. Jezus heeft de rijken niet eens en voor altijd afgeschreven. Ondanks zijn kritiek op hun egoïsme en geldzucht beweegt hij zich in hun kringen en tracht hij hen op andere gedachten te brengen. Typerend voor de evangelist is het verhaal dat Jezus uitgenodigd is voor een maaltijd bij een voor-aanstaande farizeeër: 'Hij vertelde de genodigden een gelijkenis, want hij had gezien hoe ze de ereplaatsen voor zichzelf kozen. Hij zei tegen hen: 'Wanneer u door iemand wordt uitgenodigd voor een bruiloft, kies dan niet de ereplaats, want misschien is er wel iemand uitgenodigd die voornamer is dan u, en dan moet uw gastheer tegen u zeggen: 'Sta uw plaats aan hem af.' Dan zult u beschaamd de minste plaats moeten innemen. Als u wordt uitgenodigd, kies dan de minste plaats, zodat uw gastheer tegen u zal zeggen: 'Kom toch dichterbij!' Dan wordt u eer betoond ten overstaan van iedereen die samen met u aan tafel aanligt. Want wie zichzelf verhoogt, zal vernederd worden, en wie zichzelf vernedert, zal verhoogd worden' (Lucas 14,7-11).

In Lucas' lijdensverhaal komt deze thematiek nog eenmaal op een ontroerende wijze tot uitdrukking. Na afloop van de laatste maaltijd van Jezus met zijn leerlingen volgt – alleen bij Lucas! – een perikoop met gesprekken. De leerlingen krijgen onenigheid over de vraag wie de belangrijkste is. Vooral één zin uit de reactie van Jezus is veelzeggend voor de visie van de evangelist. Hij vertolkt de boodschap van Jezus als volgt: 'Want wie is belangrijker, degene die aanligt om te eten of degene die bedient? Is het niet die aanligt? Maar ik ben in jullie midden als iemand die dient' (Lucas 24,27). ■